

NYELVHELYESSÉGI ÚTMUTATÓ (NEM CSAK) DIPLOMÁZÓKNAK

10. változat

Összeállította:

Dr. Pataki Béla
egyetemi docens

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Menedzsment és Vállalatgazdaságtan Tanszék
2013

Bevezetés

Szakdolgozatokban, diplomamunkákban és más írásokban sajnos elég sok magyartalan szöveggel találkozom, amelyek nyelvi minősége bizony jócskán elmarad a szakmai tartalom és a formátum színvonalától. Ezzel a kis útmutatóval segíteni szeretnék az igényes hallgatóknak, hogy elkerülhessék a sajtó- és köznyelvet elárasztó helytelen, magyartalan bürokrata bükkfanyelvi fordulatok használatát, és hogy ne mellőzzenek olyan helyes nyelvtani szerkezeteket, amelyekről tévesen az terjedt el, hogy helytelenek, magyartalanok, ezért kerülendők.

Természetesen ez az útmutató önmagában nem elegendő. Egy értelmiséginek nyelvűvelő könyveket és cikkeket ugyanúgy kell olvasnia, ilyen tárgyú műsorokat ugyanúgy kell néznie és hallgatnia, mint ahogy a szakmája szakirodalmát követi, vagy ahogyan az új szövegszerkesztője használatát megtanulja.

Apropó, szövegszerkesztő: ne hagyatkozzon kizárólag annak helyesírás-ellenőrző funkciójára! A nyilvánvaló elütések nagy részének kiszűrésére alkalmas ugyan, de megvannak a maga korlátai és hibái: egyrészt nem ismeri föl a hibák jókora részét, másrészt gyakran hibás változatot ajánl a hibátlan helyett – ilyenkor a nyelvtani szabály ismeretében felül kell bírálnia a program javaslatát. Feltétlenül tartson a keze ügyében valamilyen helyesírási szótárt vagy egyéb nyelvhelyességi kézikönyvet, amelyre támaszkodhat!

Persze a nyelvészek sem értenek egyet mindenben, ahogyan egyetlen szakma művelői sem. Az általam idézett írások között is találtam nézetkülönbségeket. De ez nem lehet indok arra, hogy ne is foglalkozzunk a nyelvhelyességgel! Bár vannak nyelvészek, akik még ezt is vitatják – álláspontjukat hivatásszerű nyelvhasználóként nem tudom elfogadni, mert azt az igénytelenség elfogadásának is tartom, ami számomra elfogadhatatlan.

A szövegszerkesztés részben Matus Eszter volt műszaki menedzser szakos hallgató munkája. Köszönet érte!

Budapest, 2013. március

Dr. Pataki Béla

Pellengér

Magyar értelmező kéziszótár (Merényi Könyvkiadó, h. n., é. n.)
válogatott részletek

biztosít: a biztosító *biztosít*, hisz az a dolga; szerelmesünket is *biztosíthatjuk* odaadásunkról (bár egy kissé túl komolykodó). Napjainkban azonban a szó sokat szerepel kellő ok nélkül. A *vállalat üzemi étkezést biztosít* (= nyújt, kínál, ad) dolgozóinak; *a szájvíz üde lehetetet biztosít* (= a lehetetet üdévé teszi); *a szakszerű használat biztosítja* (= szavatolja) *a kívánt eredményt* (esetleg: *szakszerű használat esetén az eredmény biztosan nem marad el*)*.

bonyolít: természetesen azt jelenti; kuszál, gabalyít, bonyolulttá tesz valamit, ami magában egyszerű. *Minek bonyolítani a dolgot, megy ez egyszerűbben is!* A kereskedelmi, vállalati szaknyelvben az ügyintézőt *bonyolítónak* nevezik; ő nem intézi az ügyet, nem intézkedik, hanem „*bonyolít*”. Ez a szóhasználat a sajtónyelvben is terjed, hovatovább kiszorítja illetékesebb származékát, a *lebonyolítót*. Manapság legfőképp a *forgalmat bonyolítják* (meg is látszik rajta!), de *bonyolítják a szállítást, üzletet, vitát* is, holott jobb lenne, ha *lebonyolítanák, intéznék, elintéznék, nyélbe ütnék*. Nomen est omen: nem véletlen, hogy a hivataloskodó nyelv úgy kedveli ezt az igét, hisz a lényege épp az, hogy az egyszerűt is agyonbonyolítsa.

célkitűzés: a fontoskodó bürokratanyelvből már a köznyelvbe is áttért, vészesen harapódzó nyelvi dudva. Nem *teljesen* értelmetlen ez a németből (*Zielsetzung*) „koppintott” szó, éppenséggel elképzelhetünk ilyen mondatot: *A célkitűzés* (= a cél kitűzése, kijelölése) *megtörtént, most már dologhoz láthatunk*. Valójában ezer esetből ezerben az egyszerű és lényegretörő *cél* helyét foglalja el a *célkitűzés*. És míg a boldog előidőkben a *célt elértük*, ma már csak a *célkitűzést megvalósítani* lehet. A szó nyomoréksága ilyen mondatokban lepleződik le igazán: Az üzem kollektívája a következő célkitűzéseket tűzte ki... Egyetlen biztos megoldás van: ne vegyük a szót se ajkunkra, se tollunkra.

ellenőriz: eredeti és helyes értelme: „elbírálás végett figyelemmel kísér” (személyt, tevékenységet, folyamatot) vagy „helyesség szempontjából felülvizsgál” (adatokat, méreteket stb.). Tehát *a tanár ellenőrzi a dolgozatot író diákokat* (hogy nem csalnak-e); *a revizor ellenőrzi a könyvelés szabályosságát, a meős a munkadarabok helyes méretét és minőségét*. A sajtónyelv meglepő új jelentést társított a fentiekhez az ilyesféle, gyakran olvasható mondatok révén: *A felkelők ellenőrzik a délkeleti tartományokat*. Pedig a felkelők ott nem ellenőriznek semmit, vagy ha igen, nem tartozik a lényeghez. Ők a szóban forgó területet *elfoglalták, megszállták, kezükben tartják, uralják, fennhatóságuk alá vonták* stb. Balkezes angol fordítással van dolgunk: az angol *control* igének ugyanis, amely az ilyen hírfordítások mögött lapul, az „ellenőriz” csak egyik és nem is a legfontosabb jelentése.

eszközöl: egyenest a szószaporításra teremtett ige, önállóan nincs értelme. (Valaha volt, annyit tett: „létrehoz”, de így ma már nem használjuk.) Csak más igék

* Kiegészítés a „biztosít” címszóhoz: „Felkapott, semmitmondó divatszó. Itt nem biztosítási ügyről vagy biztonságról van szó. Jobb: ad, ajánl, fedez, intéz, kínál, kölcsönöz, lehetővé tesz, (meg)óv, (meg)őríz, nyújt, szerez, szolgáltat, teljesít; gondoskodik, kezeskedik (vmiről) stb.” (<http://www.motorola.hu/tortenetunk.php>)

főnevesített alakja mellett idétlenkedik hivatlan segédigeként: *szállítást eszközöl* (= szállít), *befizetést eszközöl* (= befizet), *intézkedést eszközöl* (= intézkedik), *fejlesztést eszközöl* (= fejleszt), *változást eszközöl* (= változtat, módosít).

felé: a bürokratanyelv nyakra-főre használja, negyedszázada dacolva a nyelvészek, írók és ép nyelvérzékű közemberek tiltakozásával. Többnyire a *-nak, -nek* rag helyét bitorolja: *jelentették a főhatóság felé; javasoltuk a vezetőség felé*, de más ragok is áldozatul esnek. *Továbbítottuk a megrendelők felé* (= -höz); *többet exportáltunk idén a tőkés országok felé* (= -ba); *közölgétek az illetékesek felé* (-kel) stb. Máskor névutó helyén idétlenkedik: *Ezt osszák szét a dolgozók felé!* (= között); *minőségi kifogást emeltünk a gyártó vállalatok felé* (= ellen); *nagy az igény a könnyűszerkezetes építés felé* (= iránt). Van úgy is, hogy a *felével* elnyomított mondatot csak teljes átszabás árán lehet ép magyar nyelvre lefordítani: *A vállalat vezetősége joggal veti fel a felelősséget az építésvezetők felé.* Helyesen: *... joggal teszi felelőssé az építésvezetőket* (vagy: *... joggal hárítja a felelősséget az építésvezetőkre*).

-féleség: a kereskedelmi tolvajnyelv szörnyszülöttje. Holmi összefoglaló jelentést tulajdonítanak neki, akik *bútorféleségekről, italféleségekről, cipőféleségekről* írnak, holott a *bútor* és az *ital* önmagában is több áru fajta (asztal, szék, ágy, szekrény stb., illetve bor, sör, likőr, pálinka és hasonlók) egybefoglaló megnevezése; ha pedig a *cipő* mellé a csizmát, szandált, papucst, sarut stb. is odaértjük, élhetünk a jól bevált *lábbeli* szóval. Az áruféleség semmivel sem több, mint az *áru*, többese helyett pedig *különbféle árukat* mondhatunk. Olvashatunk azonban ilyet is: *kereskedelmi féleségek*. (!) Ez már maga a hámozott léggömb; a nagy semmi. A *-féleség* tehát fölösleges, és ha egyáltalán sugall valamit, hát olyasmit, amire használói nem is gondolnak: az *italféleség* csak *olyasféle*, mint az *ital*, de nem igazán az, netán hamisítvány, pótlék vagy csökkent értékű áru.

kerül: eleven és életerős ige a maga sokoldalú szerepében. *Kerüld a rossz társaságot! Hadd kerülöm házadat, házadat!* (Népdal) *Nagyot kerültem, mire ideértem. Kerüljön beljebb! Hogy kerülsz ide? Bajba kerültünk. Végre rám is sor került. Csak kerül egy jelentkező! Megveszem, kerül, amibe kerül.* Mégis panaszkodik: újabban más igék főnevesített alakja mellé rendelik nyakra-főre, kéretlen kísérőül: *bemutatásra kerül, elintézésre kerül, megtárgyalásra kerül, felhasználásra kerül*, és így tovább a végtelenségig. Pedig ezeknek az igéken nem kell mankó, megállnak a maguk lábán: *bemutatják, elintézik, megtárgyalják, felhasználják*. A *sor kerül* szókapcsolat is a kifejező igei állítmánytól fosztja meg a mondatokat. *Üzemünkben rövidesen rekonstrukcióra kerül sor* (= üzemünket felújítjuk).

kiszere: ép nyelvérzékünk számára annyit tesz: szerkezetből vagy készülékből kiemel, szerelés útján eltávolít, pl. motorból hibás alkatrészt, ajtóból elromlott zárat stb. A kereskedelmi tolvajnyelv, értelemre és logikára fittyet hányva, új értelemmel ruházta fel: ha por alakú vagy darabos tömegterméket zacskóba, dobozba *töltenek, adagolnak, csomagolnak*, vagy folyadékot *palackoznak* bolti árusítás céljára – erre azt mondják: *kiszerelek*. *Kiszereelés dátuma* – olvashatjuk sok csomagoláson. Örvendetes, hogy az *Élelmiszer-kiszereelő Vállalat* már hivatalosan Kereskedelmi Csomagoló Vállalatra változtatta a nevét; reméljük, hogy ez a torz szóhasználat hamarosan feladja utolsó, félhivatalos állásait is.

megkérdőjelez: új keletű divatszó, főleg a sajtó, az értekezletek és nyilatkozatok nyelvében terjed vészesen. Önmagában is suta, félszeg szócsinálmány, hisz mit is jelenthetne? Talán ezt: mondat után (írásban) kérdőjelet tesz – de ép nyelvérzékű magyar ember így sem használja. Aligha mondta még tanár a diákjának: *Ez itt kérdő mondat, miért nem kérdőjelezted meg?* Sajtónyelvi használatára lássunk egy példát: *Az ország gyors ütemű fegyverkezése megkérdőjelezi az elnök hangzatos békeszólamaít.* Igénk itt ilyesmit akar kifejezni: megcáfolja, meghazudtolja, hiteltelenné teszi, ellenük mond, lerontja az értéküket, kétségeket kelt irántuk stb. Értekezleteken gyakran elhangzik ilyesféle: *Egyesek itt azt állították, hogy a munkafegyelem nálunk már kielégítő, de én ezt megkérdőjelezem.* Ép magyarsággal ezt mondhatná a felszólaló: kétlem, nem hiszem, kötve hiszem, valószínűtlennek tartom, más a véleményem, az ellenkezőjét állítom, szerintem nem így van, nem értek velük egyet stb. Újabb nyelvrontó anglicizmussal van dolgunk, mint az ⇒ ELLENŐRIZ (...) vagy a ⇒ TÚLÉLÉS esetében. Az angol *question* szó áll itt a háttérben, amely főnévként kérdést jelent, de ritkán igeiként is használják, s akkor annyit tesz: 'kétségesnek tekint, nem hiszi'. Ezt az angol igei jelentést próbálták meg egyesek szolgálai módon, egy erőszakosan és ügyetlenül fabrikált szóba gyömöszölve, a magyar nyelvbe áttelepíteni.

túlélés-túlélő: a sajtónyelvben és szakmai nyelvekben újabb időkben meghonosodó szópár. A *túlélő* forma helyénvaló, ha melléknévi igenévként használjuk: *Az infarktust túlélő beteg kíméletes életmódra szorul.* Divatos főnévi szerepében már nem ilyen szerencsés: *A mentőosztagok a ház romjai között túlélők után kutatnak.* Helyesebb volna így: *életben maradtak után* – még ha egy szóval több is kell hozzá. Még magyartalanabb a *túlélés* ilyen értelemben: „fennmaradás, megmaradás”, pl.: *Azoknak a fajoknak van nagyobb esélyük a túlélésre, amelyek jobban alkalmazkodnak a változó életkörülményekhez.* Itt ugyanis hiányzik az, ami a fenti példában a *túlélők* formát úgy-ahogy menti: a hallgatólagosan odaérthető tárgy (ti. a *katasztrófát túlélők*). E divatszók úgy születtek, hogy az angol *surviving* és *survivor* főneveket akarták velük magyarul visszaadni. A félsiker oka, hogy az angol szók alapja, a *survive* ige megáll önmagában, tárgy vagy vonzat nélkül is (pl. *three men survived*: „hárman életben maradtak”), a magyar *túlél* ige viszont kizárólag tárggyal együtt értelmes. Képtelenség ilyet mondani: *Ők mind meghaltak, de mi túlélünk.* Márpedig azokból az igékből, amelyekhez ilyen szorosán hozzátartozik a tárgy vagy egy állandó vonzat, ritkán lehet cselekvő és cselekvést jelentő főneveket képezni. Vegyük az *utolér*, *felülmúl* (valamit) vagy a *túltesz* (valamin) igéket: kinek jutna eszébe *utolérőket*, *felülmúlókat* emelgetni vagy *túltevésről* beszélni? A *túlélő* s főleg a *túlélés* éppilyen balkezes képzés eredményei, s csak abban reménykedhetünk, hogy kimennek a divatból, mielőtt az élőbeszédet is megfertőznék.

A kocka sorsa

Dalos László cikke (Élet és Tudomány, LVII. évf. 44. sz., 2002. november 1., Nyelv és Élet sorozat, szerk.: Grétsy László)

Alea iacta est: így szól a latin mondás; magyarul: *A kocka el van vetve*. Csakugyan? Bennem egyre nő a gyanú, hogy – nincs elvetve...

Mert tessék csak hallgatni a rádiót, nézni-hallgatni a televíziót, közben jegyezgetni az ilyen mondatokat: „Minden feltétel *adott*.” Kérdezzük meg utána: *mit adott* az a „minden feltétel”? Egy játékvezető így nyilatkozik: „A jó kezdés már *biztosított*.” Kérdezzük meg, *mit biztosított* a jó kezdés? „Ez a vita *nem eldöntött*” – zengi egy hang. Ugyan már, *mit nem döntött el* ez a vita?! „Több magyar bank is *érintett*.” Vajon *mit érintett* több magyar bank? Újságban olvasom: „A környék bevásárlóközponttal, üzletekkel már így is *jól ellátott*...” Szeretném, ha felvilágosítanának: *mit látott el jól* a környék?

Mi a bajom ezekkel a mondatokkal? Az, hogy akik mondták vagy leírták, félnek a helyes formától, attól, hogy: *adva van, biztosítva van, érintve van, el van látva*.

Szepesy Gyula, a kiváló nyelvész *Nyelvi babonák* című könyvének* *Ne légyen egy nap, egy perc elveszítve* című fejezetében harminckét (!) oldalon át népnyelvi, kódexbeli és szépirodalmi példák nagy seregével bizonyítja, hogy ez az igeneves szerkezet már több mint ötszáz éve otthonos a magyar nyelvben. Sőt, a vogulok és az osztjákok nyelvében is megvan. Szó sincs *németességről*: a ma használt alakok a *germanizmusok*! Tessék csak elemezni a kifogásolt példamondatokat!

Elgondolkodtató, hogy akiknek nyersanyaguk és munkaeszközük a nyelv, azok sem hiszik el, igenis így helyes: „Be van az én szűröm ujjá *kötve*”, „Zöldre van a rácsos kapu *festve*”, „Akit én szeretek, meg van az *szeretve*”, és a germanizmust emlegetőkre az sem hat, hogy „*Német zászló lesz oda felütve*” (Arany); „*Hol boldog évim följegyezve vannak*” (Petőfi); „*Be van fejezve a nagy mű*” (Madách); „*Meg vagyok elégedve, amice*” (Mikszáth); *De életem, sorsom ki van mérve*” (Ady).

Alea iacta est? Maholnap ezt halljuk, ezt olvassuk: „A kocka *elvetett*”. Törhetjük a fejünket: *mit vetett el* és hol?

* A könyv innen tölthető le: <http://mek.oszk.hu/01600/01688/index.phtml>

„Azokat, amelyről”

Dalos László cikke (Élet és Tudomány, LXI. évf. 46. sz., 2006. november 17., Nyelv és Élet sorozat, szerk.: Grétsy László)

Szép kis egyeztetés ez a címbeli! Tele van ilyenekkel a rádió és valamennyi tévé; gyakran az írott sajtó is. Aki például nyilatkozik vagy interjút ad – ha több egyetemi diploma van a kezében, ha csak hat általánosat végzett –, ugyanígy mondja: „Azokat az előítéleteket próbálta meg eloszlatni, amelyről... (Kiemelés a továbbiakban tőlem: D. L.)

Úgy látszik, a vonatkozó névmásnak nincs többé többes száma! Ezt a rohamosan terjedő, új nyelvi lomposágot – slendriánságnak nevezném legszívesebben – még csak-csak megérteném, ha a többes számú főnév a főmondat elején van, tehát „messze” esik tőle a mellékmondat eleje, és aki beszél, közben elfelejti, hogy a vonatkozó névmást is többes számba kell (kellene!) tennie.

De mit szólnak ehhez: „Tárgyalásokat kezdenek azokban a kérdésekben, ami az elmúlt napokban napirenden volt...”?! Nincs szeme annak, aki ilyent leír? Nincs füle annak, aki ilyent kiejt a száján? A többes számú főnév után azonnalmód egyes számba teszi a vonatkozó névmást!

Miféle nyelvi restség ez, miféle slamposág? Ragályként terjed. Aki hallja, aki olvassa, azt gondolhatja, azt hiheti: így a jó. Úgy veszem észre, leginkább a politikai nyelvben, szónoklatokban nő, növekszik ez a fertőzet. Tucátjával és tucátjával idézhetnék példákat.

Valamelyik televíziónk hírműsorából jegyeztem föl ezt: „Ha olyan javaslatok hangzanak el, amivel...” A már idézett példával együtt ráadásul abban is vétkesek, hogy „ami”-znak, pedig inkább „amely”-ezni kellene, hiszen mind a két helyen annyira világos a meghatározott főnév, hogy ott is, itt is az „amelyek” kívántatott volna. Még egy példa: „Nincs szükség olyan változtatásokra, amely...” Ez esetben az „elkövető” érezte, hogy milyen vonatkozó névmásnak kell következnie, csak a többes számú alakig már nem jutott el.

Elgondolkoztató, hogy ellenpéldával még nem találkoztam. Legalábbis az én fülem hallatára még nem röppent világgá sem a tévéből, sem a rádióból ilyen mondat: „Ott volt az a vörös hajú lány, akik azonnal megtetszettek nekem.” Ilyenféle újsütetű nyelvi bűnt még nem követtek el. Bár ki tudja, mit hoz a jövő.

Hatékony

részlet Dalos László „Hatékonyan múlik” c. cikkéből (Élet és Tudomány, LXV. évf. 30. sz., 2010. július 23., Nyelv és Élet sorozat, szerk.: Grétsy László)

(...) A hangos reklám percenként fölcsattanó szava a – *hatékony*. Éjjel-nappal mindig minden *hatékony*! Nincs *hatásos*, nincs *eredményes*, nincs *gyümölcsöző*, nincs *hasznot hozó*, nincs *siker*es – (folytathatnám: ilyen, olyan, emilyen, amolyan sincs) csak *hatékony* van!

*Hatékony*ság van, *fokozott hatékonyság* van. És ebben a körben minden *hatékonyan* működik, gyorsan és *hatékonyan*. Van például – a reklám szerint – olyan medicina, amely egyedül *hatékony* megoldás a panaszokra.

De ha megmarad az eredeti „felállás”, könnyen megélhetem, hogy bővülni fog. Esetleg így: „Mivel a *hatékony hatékonyság* *hatékonyan* *hatékonyít*, a *hatékony hatékonyságot* *hatékonyan* lehet *hatékonyítani*.”